



Εξώφυλλο: Δον Κιχώτης,
εικονογράφηση Σβετλίν.

Η επιλογή του εξωφύλλου είναι
συμβολική και αντικατοπτρίζει την
προσπάθειά μας για την παρουσία του
περιοδικού επί 15 χρόνια.

Πολιτιστικά Δρώμενα

ΤΡΙΜΗΝΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
Αριθμός έκδοσης 47
Μάρτιος-Απρίλιος-Μάιος 2008

Ιδιοκτήτης
ΚΟΙΝΩΦΕΛΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΠΟΛΛΑΠΛΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ
Εκδότης
ΚΟΙΝΩΦΕΛΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΠΟΛΛΑΠΛΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ
Διευθύντης Γιάννης Καμπούρης
Υπεύθυνη σύνταξης Χαρά Λάμπρη
Υπεύθυνος τυπογραφείου Νίκος Καραμανλίδης

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Αφιέρωμα Πολιτιστικά Δρώμενα 15 χρόνια



Πολιτιστικά Δρώμενα: 15 Χρόνια
Χαρά Λάμπρη 2

15 χρόνια Πολιτιστικά Δρώμενα: εξώφυλλο 4

Γνώμες - απόψεις για τα 15 χρόνια του περιοδικού 10



Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας
Αντώνιος Σ. Πέτκος 16

Η Βέροια στα χρόνια των Οθωμανών
Αντώνιος Αναστασόπουλος 21



Το Λύκειο των Ελληνίδων Βεροίας 31

Περί θεάτρου
Νίκος Μανούδης 33

Θεατρική Ομάδα 3ου Λυκείου Βέροιας
Μαριάνθη Τουτουτζίδου 36

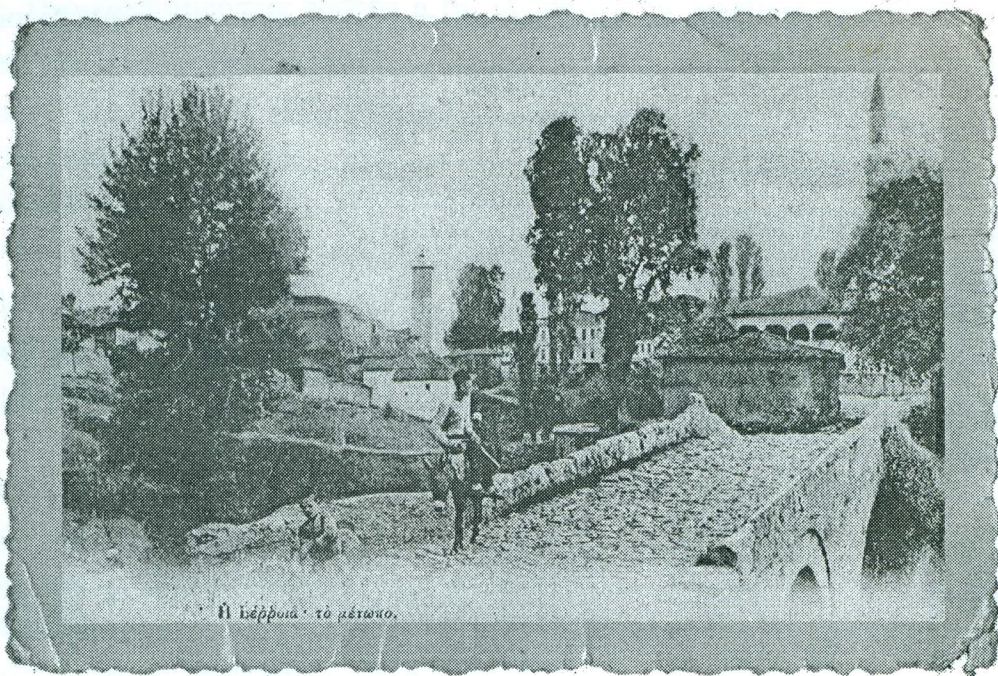
Βιβλιοπαρουσιάσεις 38

Η Βέροια στα χρόνια των Οθωμανών:

μια δυναμική κοινωνία¹

Αντώνιος Αναστασόπουλος

Καθηγητής στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης



Βέροια, άποψη της πόλης αρχές του 20 αιώνα (αρχείο Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Βέροιας)

Στη Βέροια φυλάσσεται ένας θησαυρός ανεκτίμητης ιστορικής αξίας. Πρόκειται για τα αρχεία του επίσημου κρατικού δικαστηρίου του καδή από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας, τη γνωστή μας «τουρκοκρατία». Ο οθωμανός καδής ήταν ο δικαστής που απένεμε δικαιοσύνη με βάση τον ιερό νόμο του ισλάμ (τη σαρία) και τη νομοθεσία και τα διατάγματα των σουλτάνων, λαμβάνοντας όμως υπόψη και το τοπικό εθιμικό δίκαιο. Τα αρχεία του, στα οποία τηρούσε αντίγραφα των υποθέσεων που εξετάζονταν από το δικαστήριό του και των εγγράφων που έφταναν σε αυτό, είχαν τη μορφή καταστίχων, δηλαδή μακρόστενων συνήθως ως προς το σχήμα πολυσέλιδων τετραδίων, γνωστών στην ελληνόγλωσση επιστημονική βιβλιογραφία ως «ιεροδικαστικοί κώδικες». Στα οθωμανικά χρόνια ο καδής δεν ήταν ένας απλός δικαστής, αλλά παράλληλα ασκούσε χρέη σημερινού συμβολαιογράφου, ενώ είχε και διοικητικές αρμοδιότητες, καθώς στο δικαστήριό του

έφταναν, καταγράφονταν και ανακοινώνονταν τα διατάγματα που εξέδιδαν οι ανώτερες διοικητικές αρχές. Οι ιεροδικαστικοί κώδικες αντανakλούν αυτές τις αρμοδιότητες του καδή και περιέχουν κατά πρώτον δίκες, κατά δεύτερον αγοραπωλησίες, δάνεια, διανομές κληρονομιών και δηλώσεις και κατά τρίτον διοικητικού χαρακτήρα καταχωρίσεις, όπως διατάγματα, φορολογικούς καταλόγους, αναφορές προς τον σουλτάνο στην Κωνσταντινούπολη και γενικά αλληλογραφία με τις ανώτερες αρχές.

Το δικαστήριο του καδή ήταν μονομελές, οι αντίδικοι εμφανίζονταν σε αυτό αυτοπροσώπως ή εκπροσωπούνταν από πληρεξούσιους χωρίς την παρουσία δικηγόρων – καθώς αυτός ο θεσμός δεν υπάρχει στο ισλαμικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης – και, απ' ό,τι φαίνεται, οι αποφάσεις εκδίδονταν αμέσως μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας. Ο καδής ήταν απόφοιτος του εκπαιδευτικού συστήματος των μεντρεσέδων, το οποίο καλλιεργούσε πρωτίστως τη γνώση της θρησκείας και του ιερού νόμου του ισλάμ. Διοριζόταν από την κεντρική κρατική διοίκηση με περιορισμένη θητεία, η οποία κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα ήταν περίπου ενάμισης χρόνος, και αμειβόταν με μισθό και τέλη που εισέπραττε από τις υποθέσεις που χειριζόταν. Ο καδής μπορούσε να έχει αναπληρωτή ή βοηθούς περιoδεύοντες δικαστές, τους οποίους επέλεγε και διόριζε ο ίδιος· αυτοί ονομάζονταν «ναϊμπ» («ναϊπης») στην εξελληνισμένη μορφή της λέξης). Ο καδής εκπροσωπούσε την κρατική εξουσία στην περιφέρειά του, αλλά δεδομένου ότι η θητεία του ήταν σχετικά σύντομη και συνήθως δεν ήταν ντόπιος, χρειαζόταν μάλλον να έρθει σε συνεννόηση με τους τοπικούς προύχοντες προκειμένου να στερεώσει την εξουσία του και να εξασφαλίσει το σεβασμό των αποφάσεών του.

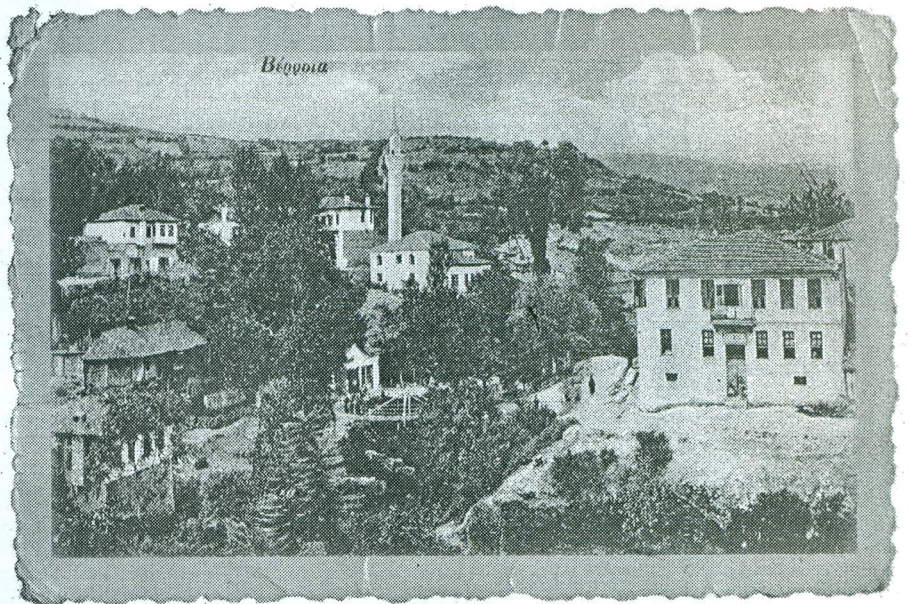
Στα Γ.Α.Κ. - Αρχεία Νομού Ημαθίας στη Βέροια έχουν εναποτεθεί χιλιάδες σελίδες από το αρχείο των καδήδων της πόλης, οι οποίες σήμερα είναι οργανωμένες σε 129 κατάστιχα (ή κώδικες).¹ Αυτοί οι ιεροδικαστικοί κώδικες καλύπτουν μια περίοδο σχεδόν τριών αιώνων, από το 1602 ως το 1882 (1011-1308 από Εγίρας), αν και όχι χωρίς χρονολογικά κενά. Η κατάσταση στην οποία βρίσκονται ποικίλλει: άλλοι σώζονται σε καλή κατάσταση ως δεμένοι τόμοι, άλλοι αποτελούν σύνολα από λυτά φύλλα και τεύχη σε καλύτερη ή χειρότερη κατάσταση, ενώ κάποιοι κατ' επίφαση τόμοι είναι στην πραγματικότητα ένα άδειο κάλυμμα τόμου ή ένα ή πολύ λίγα φύλλα.² Οι 129 κώδικες της Βέροιας αποτελούν την πλειονότητα των σωζόμενων ιεροδικαστικών καταστίχων της πόλης. Υπάρχουν ακόμα δύο κώδικες που φυλάσσονται στο Μόναχο και δώδεκα στην Άγκυρα.

*

1 Επιλεγμένες καταχωρίσεις των ιεροδικαστικών κωδίκων της Βέροιας έχουν εκδοθεί κυρίως στα Ιωάννης Κ. Βασδραβέλλης (επιμ.), *Ιστορικό αρχείο Βεροίας. Εκλογαί*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1942 και του ίδιου, *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας. Β'. Αρχείον Βεροίας-Ναούσης 1598-1886*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1954.

2 Για την ιστορία των οθωμανικών ιεροδικαστικών κωδίκων της Βέροιας κατά τον 20^ο αιώνα και ζητήματα ταξινόμησής τους, βλ. Αντώνης Αναστασόπουλος, «Οι οθωμανικοί ιεροδικαστικοί κώδικες (σιτζίλ) της Βέροιας: προβλήματα ταξινόμησης», *Ίμερος*, 1 (2001), 149-169.

Θα μπορούσε ασφαλώς να ρωτήσει κανείς γιατί στην αρχή του κειμένου χαρακτηρίζουμε τους ιεροδικαστικούς κώδικες της Βέροιας «θησαυρό ανεκτίμητης ιστορικής αξίας». Ποιος είναι ο λόγος να ενδιαφερόμαστε για κατάστιχα που είναι γραμμένα στα τουρκικά της οθωμανικής περιόδου και έχουν συνταχθεί από μια αρχή που εκπροσωπούσε μια κατακτητική δύναμη; Εν πολλοίς έχουμε μάθει από το σχολείο, τις εθνικές και τοπικές γιορτές, τα ιστορικά αφιερώματα στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο να θεωρούμε ιστορία τους πολέμους και τις μάχες, τα μεγάλα πολιτικά γεγονότα, τις προβαλλόμενες ως ηρωικές στιγμές του έθνους ή τις βιογραφίες σπουδαίων ανθρώπων. Ωστόσο ιστορία δεν είναι μόνο η με στόχο τη διαπαιδαγώγηση του έθνους ή την τόνωση του πατριωτισμού αφήγηση του παρελθόντος, αλλά, μεταξύ άλλων, και η καθημερινότητα μιας κοινωνίας, η ρουτίνα ή η αναστάτωσή της, οι δοσοληψίες, οι συνεργασίες, οι συμμαχίες, οι διαμάχες των μελών της, η ιδεολογία και οι κοινωνικές συμβάσεις της, η διαχείριση των σχέσεών της με τις κρατικές αρχές, λίγο-πολύ οτιδήποτε πράττει ή της συμβαίνει. Τα ιεροδικαστικά κατάστιχα είναι χρήσιμα, γιατί μας παρέχουν πληροφορίες για πολλές πτυχές της ζωής της Βέροιας και της ευρύτερης περιοχής της κατά την οθωμανική περίοδο. Αυτές οι πληροφορίες δεν είναι ούτε συστηματικές ούτε εξαντλητικές· ωστόσο οι ιεροδικαστικοί κώδικες αποτελούν μια εξαιρετικά πλούσια πηγή, τη σημαντικότερη που διαθέτουμε, για την περίοδο από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα και μετά και ρίχνουν φως στην ιστορία



Βέροια, άποψη της πόλης αρχές του 20 αιώνα (αρχείο Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Βέροιας)

της Βέροιας, η οποία μεταξύ των οθωμανικών κατακτήσεων του 14^{ου} και του 15^{ου} αιώνα και του γνωστότερου 19^{ου} αιώνα είναι ανεπαρκώς τεκμηριωμένη και ελάχιστα γνωστή. Πρέπει εξάλλου να τονιστεί ότι το δικαστήριο του καδή, αν και μουσουλμανικό, δεν απευθυνόταν μόνο στους μουσουλμάνους, αλλά ήταν ανοιχτό και στους χριστιανούς και τους εβραίους κατοίκους της πόλης και της περιφέρειάς της, και ως εκ τούτου δεν περιλαμβάνει πληροφορίες μόνο για τη μουσουλμανική κοινότητα.

Οι ιεροδικαστικοί κώδικες είναι μια ιστορική πηγή που μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μια εικόνα για την κοινωνία της Βέροιας στη διαχρονία, όχι μόνο σε κρίσιμες ή επαναστατικές περιόδους, αλλά στη μακρά διάρκεια κατά την οποία η ζωή της δε διαταράχθηκε από μεγάλα πολιτικά γεγονότα ή αναστατώσεις, για τις σχέσεις της πόλης με την ύπαιθρό της και με γειτονικές περιφέρειες, αλλά και για τη Βέροια ως περιφέρεια της Οθωμανικής Αυ-

τοκρατορίας, υποκείμενης στους νόμους και τα διατάγματα της κεντρικής και επαρχιακής διοίκησης. Με βάση τους ιεροδικαστικούς κώδικες, σε συνδυασμό με άλλες οθωμανικές αρχαιακές πηγές της κεντρικής διοίκησης στην Κωνσταντινούπολη, όπως φορολογικές απογραφές και κατάστιχα αναφορών και αιτήσεων του τοπικού πληθυσμού προς το σουλτάνο και τη διοίκηση, καθώς και με άλλα κείμενα, σε διάφορες γλώσσες, ή τέχνηρα της εποχής, όπως επιστολές, πραγματείες, εντυπώσεις επισκεπτών της Βέροιας, επιγραφές, μνημεία, αντικείμενα, αξίζει, νομίζω, να προσεγγίσουμε τη Βέροια κατά την οθωμανική περίοδο ως μια δυναμική κοινωνία, η οποία λειτουργεί μέσα στους όρους της εποχής της και του κρατικού σχηματισμού στον οποίο υπάγεται.



Βέροια, κεντρική πλατεία αγοράς, 1917 (αρχείο Γ. καλλιγά και Yves le Mahieu)

*

Η Βέροια του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα είναι μια πόλη όχι μεγάλη στην οποία συνυπάρχουν, όπως στις περισσότερες οθωμανικές πόλεις αυτής της περιόδου, μουσουλμάνοι, χριστιανοί και εβραίοι. Οι κοινότητες αυτές λειτουργούν σε ένα βαθμό αυτόνομα η μια από την άλλη, συνυπάρχουν όμως στο χώρο και έτσι συνεργάζονται μεταξύ τους ή ανταγωνίζονται η μια την άλλη στο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πεδίο, έστω με τους όρους ανισότητας που δημιουργεί η θεσμικά κατοχυρωμένη ανωτερότητα των μουσουλμάνων και ο εκ μέρους τους έλεγχος των θέσεων εξουσίας και της γαιοκτησίας, τουλάχιστον κατά τον 18^ο αιώνα. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις, οι ανταγωνισμοί που παρατηρούνται στο εσωτερικό της κάθε κοινότητας, μεταξύ των μελών της, μπορεί να είναι οξύτεροι από αυτούς που παρατηρούνται σε διακοινοτικό επίπεδο. Οι κάτοικοι της πόλης αναπτύσσουν παραγωγικές δραστηριότητες, συγκεντρώνουν πλούτο, συνάπτουν δάνεια για να αποκτήσουν

τα απαραίτητα κεφάλαια, συγκροτούν συνοικίες και εξωραΐζουν τη Βέροια με ιδιωτικά και δημόσια οικήματα, χτίζουν τους οίκους λατρείας τους, επιδιώκουν να βελτιώσουν την κοινωνική θέση τους και να ενισχύσουν το κύρος τους ή να αποκτήσουν πολιτική επιρροή, διαμαρτύρονται στις κρατικές αρχές όταν νιώθουν ότι αδικούνται ή ότι υπονομεύονται, κληροδοτούν περιουσιακά στοιχεία στους κληρονόμους τους.

Επιπλέον, η πόλη δεν είναι ξεκομμένη από τον υπόλοιπο κόσμο. Προϊόντα της Βέροιας, όπως οι περίφημες πετσέτες της και τα σετ χαμάμ, είναι ονομαστά σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια, οι έμποροί της δραστηριοποιούνται εντός και εκτός των οθωμανικών συνόρων αναπτύσσοντας εμπορικά δίκτυα, η επαφή με τις κρατικές αρχές και τους πλούχοντες γειτονικών περιοχών είναι συνεχής, κρατικοί αξιωματούχοι και τυχοδιώκτες εγκαθίστανται στην πόλη και ανατρέπουν την τοπική ισορροπία δυνάμεων.

Ο δυναμισμός της πόλης εκδηλώνεται, για παράδειγμα, στον ανταγωνισμό των εβραίων παραγωγών βελεντζών της Βέροιας με τους εβραίους παραγωγούς τσόχας της Θεσσαλονίκης στο πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα. Ενώ οι κατασκευαστές της Θεσσαλονίκης παρήγαν σχεδόν αποκλειστικά για το στρατό των γενιτσάρων, οι συνάδελφοί τους της Βέροιας παρήγαν για την αγορά, με συνέπεια να είναι σε θέση να καταβάλλουν καλύτερους μισθούς στο προσωπικό τους και να συγκεντρώνουν ανώτερης ποιότητας πρώτη ύλη. Οι κατασκευαστές της Θεσσαλονίκης, ανήμποροι να σταματήσουν τη διαρροή προσωπικού και πρώτων υλών προς τη Βέροια, υποχρεώθηκαν να επικαλεστούν τα προνόμιά τους και την εξυπηρέτηση αναγκών του κράτους για να σταματήσουν την ανάπτυξη μιας ισχυρής βιοτεχνικής παραγωγής στη Βέροια.³

Στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, από την άλλη, βλέπουμε να δραστηριοποιούνται στη Βέροια χριστιανοί έμποροι, οι οποίοι διαθέτουν αποθήκες και συνεργάτες στην Κωνσταντινούπολη, στην κεντρική Ευρώπη και αλλού, και έχουν εξασφαλίσει την προστασία των προξένων ξένων κρατών, έτσι ώστε να μπορούν με μεγαλύτερη ασφάλεια και την εγγύηση μιας ξένης δύναμης να αναπτύξουν περαιτέρω τις δραστηριότητές τους και να αυξήσουν τον πλούτο τους.⁴

Το 1668 ο πρωτόγερος, ο επικεφαλής πλούχοντας, της χριστιανικής κοινότητας της Βέροιας, απομακρύνεται, σύμφωνα με αναφορά της περιόδου, βιαίως από τη θέση του μετά από επτά χρόνια.⁵ Η πηγή δεν καθιστά σαφές αν η ανατροπή του οφείλεται σε παρέμβαση

3 Eleni Gara, 'Çuha for the Janissaries – Velence for the Poor: Competition for Raw Material and Workforce between Salonica and Veria, 1600-1650' στο Suraiya Faroqhi και Randi Deguilhem (επιμ.), *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, I.B. Tauris, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2005, 121-152.

4 Βλ., για παράδειγμα, Antonis Anastasopoulos, 'Building Alliances: A Christian Merchant in Eighteenth-Century Karaferye', *Oriente Moderno* n.s., 25/1 (2006), 65-75.

5 Ν.Β.Χ., «Χρονικά σημειώματα», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 4 (1892), 696.

των οθωμανικών αρχών ή σε ανταγωνισμούς στο εσωτερικό της χριστιανικής κοινότητας, ωστόσο στη διάρκεια των οθωμανικών αιώνων γνωρίζουμε περιπτώσεις ενδοκοινοτικών διενέξεων με αντικείμενο τη συμμετοχή στην πληρωμή των φόρων της χριστιανικής κοινότητας της πόλης και ζητήματα κύρους και κοινωνικής επιβολής. Αναφέρω εδώ ενδεικτικά την πολύχρονη αμφισβήτηση των φορολογικών προνομίων της οικογένειας Χαριτόπουλου (σωστότερα: Κριτόπουλου) από τους προύχοντες της συνοικίας του Αγίου Νικολάου,⁶ την εξίσου μακροχρόνια διαμάχη της οικογένειας Μπεκέλλα/Βικέλα με την προουχοντική και εκκλησιαστική ηγεσία της χριστιανικής κοινότητας,⁷ ή ακόμα τη διεκδίκηση με δικαστικά μέσα ενός μεγάλου χρέους των χριστιανών της Φυτιάς το 1765 από χριστιανές της Βέροιας.⁸ Από την άλλη, ανταγωνισμοί εμφανίζονται και στο εσωτερικό της μουσουλμανικής κοινότητας. Από το φθινόπωρο του 1758 μέχρι το καλοκαίρι του 1759 η ζωή όλης της πόλης αναστατώθηκε από την ένοπλη σύγκρουση δύο φατριών μουσουλμάνων προυχόντων, οι οποίες διεκδικούσαν τον έλεγχο της θέσης του βοεβόδα της περιφέρειας της Βέροιας, δηλαδή του εισπράκτορα των φόρων και ντε φάκτο διοικητή.⁹ Λίγες δεκαετίες αργότερα, το 1782, μια ομάδα αποτελούμενη από περισσότερους από είκοσι ένοπλους άνδρες εισέβαλε στην κατοικία του διοικητή των γενιτσάρων της Βέροιας και τον δολοφόνησε λίγες μέρες μετά το διορισμό του στη θέση· αν και αρχικά υποστηρίχτηκε ότι η δολοφονία ήταν εντελώς αδικαιολόγητη, φάνηκε στην πορεία των ερευνών ότι επρόκειτο μάλλον για ξεκαθάρισμα λογαριασμών μεταξύ ομάδων που διεκδικούσαν τον έλεγχο των τοπικών αξιωμάτων.¹⁰ Στο περιθώριο του πρώτου από αυτά τα δύο περιστατικά, αρκετούς μήνες μετά την αποκατάσταση της τάξης, οι συντεχνίες της πόλης κατηγόρησαν τον έμπορο Κριτόπουλο για συνεργασία με τη μία φατρία και απόπειρα δωροδοκίας κρατικών αξιωματούχων, καταγγελία που μάλλον αντανάκλα την ένταση ανάμεσα στους μικρομεσαίους εμπόρους που ήταν οργανωμένοι μέσα στο ασφαλές περιβάλλον των συντεχνιών και τους μεγαλύτερους που επιθυμούσαν να δρουν ελεύθεροι από τους εξισωτικούς περιορισμούς του συντεχνιακού συστήματος.

Είναι εξάλλου αξιοσημείωτο ότι οι χριστιανοί της πόλης και της υπαίθρου της υπερβαίνουν τη μειονεκτική θεσμική θέση τους και καταγγέλλουν κατά καιρούς στις αρχές τις αδικίες που υφίστανται, αξιοποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το προστατευτικό πλαίσιο που δημιουργεί η διακήρυξη της σουλτανικής εξουσίας περί προστασίας των ασθενών, ανεξαρτήτως θρησκευάτος και παρά τη νομική διάκριση μουσουλμάνων-μη μουσουλ-

6 Βλ., για παράδειγμα, Βασδραβέλλης (επιμ.), *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, ό.π., 1-2 (αφ. 2), 33-34 (αριθ. 42), 57-58 (αφ. 71), 77-78 (αφ. 97).

7 Anastasopoulos, 'Building Alliances', ό.π. Γενικότερα για την οικογένεια Βικέλα, βλ. Γεώργιος Χ. Χιονίδης, «Η εκ Βεροίας καταγομένη οικογένεια Βικέλα», *Μακεδονικά*, 7 (1966-1967), 210-217 και του ίδιου, *Η αρχοντική οικογένεια της Βέροιας των Μπικέλλα-Βικέλα*, Πνευματική και Ολυμπιακή Στέγη Δημητρίου Βικέλα Δήμου Βέροιας, Βέροια 2006.

8 Οθωμανικό αρχείο τουρκικής πρωθυπουργίας (Κωνσταντινούπολη), Rumeli Ahkâm Defteri 21/808.

9 Antonis Anastasopoulos, 'Lighting the Flame of Disorder: Ayan Infighting and State Intervention in Ottoman Karaferye, 1758-59', *International Journal of Turkish Studies*, 8 (2002), 73-88.

10 Του ίδιου, 'Crisis and State Intervention in Late Eighteenth-Century Karaferye' στο Frederick F. Anscombe (επιμ.), *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, Markus Wiener Publishers, Πρίνστον 2006, 11-33.

μάνων, από την αυθαιρεσία των ισχυρών. Έτσι, για παράδειγμα, οι χριστιανοί της πόλης δε διστάζουν να καταγγείλουν επανειλημμένα τους μουσουλμάνους φύλακες της πόλης κατά τις δεκαετίες του 1610 και 1620¹¹ ούτε τους μουσουλμάνους προύχοντες που τους επέβαλαν παράνομους φόρους το 1772,¹² οι χριστιανοί κάτοικοι ενός χωριού προσφεύγουν το 1765 στο σουλτάνο κατά τεσσάρων μουσουλμάνων τοκογλύφων που τους πιέζουν για να εισπράξουν τα οφειλόμενα,¹³ ενώ ο έμπορος Δημητράκης Μπεκέλλας δε φοβάται να στραφεί κατά του μουσουλμάνου καδή και ενός μουσουλμάνου προύχοντα που τον είχαν αδικήσει.¹⁴

Από την άλλη, υπάρχουν αρκετά τεκμήρια διακοινοτικής συνεργασίας στο πλαίσιο της συμβίωσης μουσουλμάνων, χριστιανών και εβραίων στο ίδιο περιβάλλον. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η προσέλευση στο δικαστήριο του καδή μουσουλμάνων μαρτύρων, οι οποίοι καταθέτουν υπέρ χριστιανών, ακόμα και σε βάρος ομόθρησκών τους μουσουλμάνων. Άλλοτε χριστιανοί και μουσουλμάνοι συνεργάζονται στο πλαίσιο της συντεχνιακής οργάνωσής τους ή ως συνεταιίροι σε βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες: για παράδειγμα, σε ιεροδικαστική καταχώριση του 1769 στη συντεχνία των παντοπωλών κυριαρχούν οι συνεταιρισμοί μουσουλμάνων με χριστιανούς.¹⁵ Σε ό,τι αφορά μάλιστα στο δανεισμό χρηματικών ποσών ή χρέη από διάφορες δραστηριότητες, δεν είναι καθόλου σπάνιο φαινόμενο στη Βέροια του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα μουσουλμάνοι να δανείζουν χριστιανούς, αλλά και το αντίστροφο, να είναι οι χριστιανοί οι δανειστές και οι μουσουλμάνοι οι χρεώστες. Για παράδειγμα, το 1628 ο εγγυητής των τριών μουσουλμάνων που ανέλαβαν τον αγορανομικό έλεγχο των επαγγελματιών της Βέροιας ήταν ένας ισχυρός χριστιανός της πόλης.¹⁶ Εξάλλου, το 1768 δύο μουσουλμάνοι κατηγορήθηκαν ότι δωροδόκησαν τρεις χριστιανούς της Μελίκης για να καταγγείλουν τον μουσουλμάνο φοροεισπράκτορα του χωριού.¹⁷ Είναι προφανές πως αν οι καταγγελίες των χριστιανών δεν είχαν απήχηση, οι δύο μουσουλμάνοι δε θα είχαν επιλέξει αυτόν τον τρόπο δράσης. Από την άλλη, το γεγονός ότι οι κατηγορίες τελικά διαψεύστηκαν από τις μαρτυρικές καταθέσεις μουσουλμάνων του χωριού υπέρ του φοροεισπράκτορα μπορεί να σημαίνει είτε ότι ήταν όντως ψευδείς είτε ότι η θεσμική κατωτερότητα των χριστιανών τους έφερε τελικά σε δυσμενή θέση, όταν η υπόθεση έφτασε στο δικαστήριο. Η στάση του καθενός απέναντι στο παραπάνω δίλημμα είναι θέμα προσέγγισης και ερμηνείας και πάντως η όποια επιλογή παραμένει στο επίπεδο της εικασίας.

11 Eleni Gara, 'In Search of Communities in Seventeenth-Century Ottoman Sources: The Case of the Kara Ferye District', *Turcica*, 30 (1998), 158-159.

12 Βασδραβέλλης (επιμ.), *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, ό.π., 200-202 (αφ. 214).

13 Οθωμανικό αρχείο τουρκικής πρωθυπουργίας (Κωνσταντινούπολη), Rumeli Ahkâm Defteri 20/747.

14 Anastasopoulos, 'Building Alliances', ό.π., 69-70.

15 Ιεροδικαστικός κώδικας Βέροιας 90/1. Ομολογουμένως δεν γνωρίζουμε τίποτα περισσότερο για τη φύση αυτών των συνεταιρισμών.

16 Gara, 'In Search of Communities', ό.π., 158.

17 Οθωμανικό αρχείο τουρκικής πρωθυπουργίας (Κωνσταντινούπολη), Rumeli Ahkâm Defteri 24/377.

Μερικές φορές προέκυπταν περιστάσεις που απαιτούσαν όλες οι θρησκευτικές κοινότητες να αντιμετωπίσουν μαζί, σε ενιαίο μέτωπο, δυσάρεστες καταστάσεις που αφορούσαν στη διοικητική περιφέρεια της Βέροιας. Για παράδειγμα, την άνοιξη του 1765 ληστές επιτέθηκαν κοντά στο Κίτρος σε ένα караβάνι που μετέφερε φορολογικές εισπράξεις από την Ελασσόνα στην Κωνσταντινούπολη. Οι ληστές δεν συνελήφθησαν και, όταν το κράτος απαίτησε από τους κατοίκους της Βέροιας και της Κατερίνης (μια και αυτούς θεωρούσε υπεύθυνους για τη φύλαξη των οδών και περασμάτων των περιοχών τους) να αποζημιώσουν τους φοροεισπράκτορες της Ελασσόνας για τα απολεσθέντα χρήματα και να καταβάλουν πρόστιμο στο ίδιο, ξεκίνησε μια διαμάχη μεταξύ των προυχόντων των γειτονικών



Βέροια, κεντρική πλατεία αγοράς, 1917 (αρχείο Γ. καλλιγά και Yves le Mahieu)

περιφερειών της Βέροιας και του Πλαταμώνα από τη μια πλευρά και της Ελασσόνας από την άλλη, καθώς οι μεν κατηγορούσαν τους δε για συμμετοχή στην οργάνωση και εκτέλεση της ληστείας, ενώ και οι δύο πλευρές κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για να επηρεάσουν υπέρ τους τους κρατικούς αξιωματούχους που ανέλαβαν να ερευνήσουν την υπόθεση. Η πλάστιγγα έγρειπε άλλοτε υπέρ της μιας και άλλοτε υπέρ της άλλης πλευράς, αλλά τελικά, μετά από μήνες, οι δύο αντίπαλες ομάδες υποχρεώθηκαν να καταλήξουν σε οικονομικό συμβιβασμό: οι κάτοικοι των περιφερειών της Βέροιας και του Πλαταμώνα συμφώνησαν να καταβάλουν στους φοροεισπράκτορες της Ελασσόνας ένα ποσό που αντιστοιχούσε περίπου στο 15% των κλοπιμαίων, καθώς προφανώς καμία από τις δύο πλευρές δεν κατάφερε να αποδείξει με ατράνταχτα στοιχεία το δίκιο της.¹⁸

Ιδιαίτερος χρήσιμοι για την προσέγγιση της βεροιώτικης κοινωνίας ως μιας δυναμικής κοινωνίας είναι και οι τοπικοί οθωμανικοί φορολογικοί κατάλογοι, οι οποίοι εμφανίζονται

18 Antonis Anastasopoulos, 'Imperial Institutions and Local Communities: Ottoman Karaferye, 1758-1774', αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κέμπριτζ, 1999, 120-141.

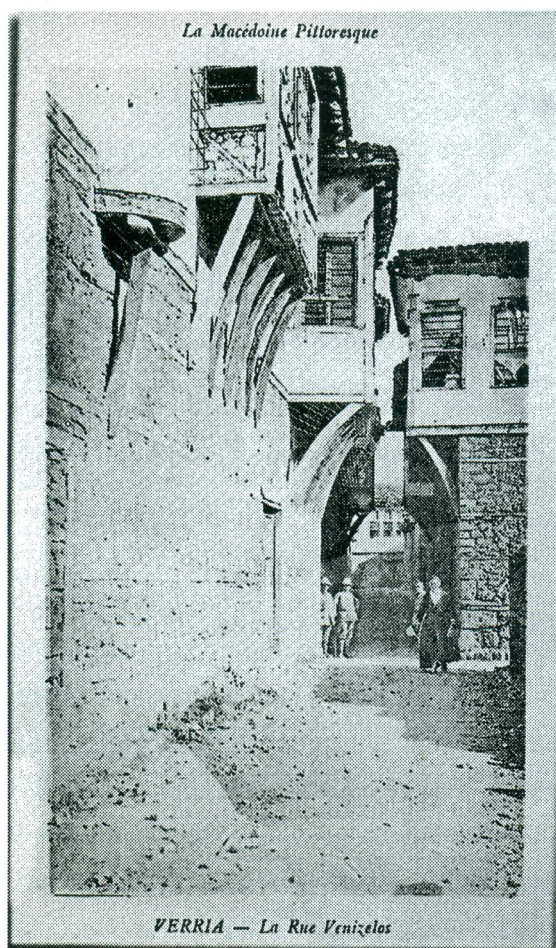
στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, αλλά συστηματοποιούνται και διευρύνονται κατά τον 18^ο. Σε αυτούς τους καταλόγους, οι οποίοι συντάσσονται τακτικά μια φορά το εξάμηνο ή το χρόνο και εκτάκτως όποτε χρειαστεί, καταγράφονται οι φορολογικές και άλλες δαπάνες τις οποίες επιβαρύνεται ο πληθυσμός της πόλης και της περιφέρειας της Βέροιας και η κατανομή των οφειλόμενων ποσών μεταξύ της πόλης και των χωριών, έτσι ώστε να εισπραχθούν από τους φορολογούμενους. Πέρα από το ότι αυτοί οι κατάλογοι αποτελούν την έκφραση ενός ανεπτυγμένου πιστωτικού συστήματος, αφού οι δαπάνες έχουν προκαταβληθεί συνήθως από εύπορους τοπικούς παράγοντες, περιέχουν έξοδα που προκύπτουν από πρωτοβουλίες που έχει αναλάβει η τοπική προχοντική ηγεσία στο όνομα του τοπικού πληθυσμού με στόχο την κάλυψη τοπικών αναγκών και την προστασία της περιοχής από κινδύνους. Τέτοιου είδους δαπάνες αφορούν, για παράδειγμα, στην πρόσληψη ένοπλων αστυνομικών σωμάτων αρμόδιων για τη φύλαξη των ορεινών περασμάτων και την τήρηση της τάξης, στη συντήρηση και επισκευή δημόσιων κτηρίων ή στα οδοιπορικά απεσταλμένων της Βέροιας που πηγαίνουν στην πρωτεύουσα για να μεταφέρουν αιτήματα του τοπικού πληθυσμού. Την καταγραφή των δαπανών ακολουθεί η διανομή τους στις επιμέρους οικιστικές μονάδες της περιφέρειας της Βέροιας. Το γεγονός ότι αυτοί οι κατάλογοι εκδίδονταν τακτικά και καταγράφονταν στα ιεροδικαστικά κατάστιχα μάς επιτρέπει να μελετήσουμε τις διακυμάνσεις της φοροδοτικής ικανότητας των χωριών – και, όπως εκτιμά κανείς, το ποσοστό του φόρου που κατέβαλλαν, απηχεί την οικονομική τους κατάσταση – καθώς και την εξέλιξη της γαιοκτησίας στην ύπαιθρο της Βέροιας, αφού άλλα μερίδια καταγράφονται στο όνομα μουσουλμάνων στη συντριπτική πλειονότητα γαιοκτημόνων και άλλα ως «ελεύθερες» ιδιοκτησίες των χωρικών. Μπορούμε έτσι να παρακολουθήσουμε την αρχή της συγκρότησης των τσιφλικιών, που αργότερα, τον 19^ο αιώνα κατά κύριο λόγο, αποκτούν τον χαρακτήρα μεγάλων αγροκτημάτων με εμπορικό προσανατολισμό της παραγωγής τους. Τέλος, αυτοί οι κατάλογοι αντανakλούν και πολιτικά γεγονότα που επηρεάζουν τη ζωή της Βέροιας: για παράδειγμα, η Βέροια περιέρχεται στη ζώνη επιρροής του Αλή Πασά στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και έτσι οι κατάλογοι των αρχών του 19^{ου} αιώνα περιλαμβάνουν δαπάνες για απεσταλμένους που δεν πηγαίνουν πια τόσο συχνά στην Κωνσταντινούπολη, την πρωτεύουσα του κράτους, ή τη Θεσσαλονίκη, την έδρα της επαρχιακής διοίκησης, όσο στα Γιάννενα, έδρα του Αλή.

*

Τα στοιχεία που παρατέθηκαν παραπάνω αποτελούν ελάχιστο δείγμα όσων περιλαμβάνονται στους ιεροδικαστικούς κώδικες της Βέροιας και σε άλλες οθωμανικές πηγές που αφορούν στη Βέροια: για παράδειγμα, δεν αναφερθήκαμε καθόλου στους καταλόγους διανομής περιουσιών μεταξύ των κληρονόμων όσων πεθαίνουν, καταλόγους που μας επιτρέπουν να δούμε ποια αντικείμενα περιλάμβανε ένα νοικοκυριό στη Βέροια της οθωμανικής περιόδου ή ποιες ήταν οι εισοδηματικές πηγές μιας οικογένειας.¹⁹ Οι ιεροδικαστικοί κώδι-

19 Βλ., για παράδειγμα, Christoph K. Neumann, 'Arm und Reich in Qaraferye', *Der Islam*, 73/2 (1996), 259-312.

κες (όπως και το υπόλοιπο διαθέσιμο οθωμανικό αρχαιακό υλικό) είναι όχι μόνο μια πολύ πλούσια πηγή, αλλά και μια που έχει αξιοποιηθεί ερευνητικά σε μικρό βαθμό δεδομένου του μεγάλου αριθμού τους. Η συνέχιση της έρευνας σχετικά με την ιστορία της Βέροιας κατά την οθωμανική περίοδο με βάση τους ιεροδικαστικούς κώδικες, σε συνδυασμό με άλλες πηγές ελληνικές και οθωμανικές, μπορεί να προσφέρει θεαματικά αποτελέσματα και να φωτίσει πολλές πτυχές, μικρές και μεγάλες, του βίου της πόλης, της περιφέρειάς της και των κατοίκων τους στη διάρκεια των «σκοτεινών», πολύ λίγο γνωστών, 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Αν και η ερμηνεία της μαρτυρίας των πηγών μπορεί και είναι θεμιτό να διαφέρει από τον ένα μελετητή στον άλλο, είναι βέβαιο πως η εικόνα που θα προκύψει μέσα από τη συστηματική μελέτη των ιεροδικαστικών κωδίκων θα αναδείξει μια δραστήρια κοινωνία που, συχνά μέσα σε αντίξοες συνθήκες και κάτω από ποικίλες πιέσεις, όχι απλώς υφίσταται και υπομένει, αλλά κυρίως αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, οργανώνεται, κινητοποιείται, διακατέχεται από φιλοδοξίες και προσδοκίες και αναπτύσσεται.



Βέροια, οδός Βενιζέλου αρχές του 20 αιώνα (αρχείο Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Βέροιας)